

Τα ψηφιακά μέσα στην υπηρεσία(;) της ψαλτικής τέχνης

Τεχνο-λαγνεία & Τεχνο-φοβία

Οι αντιδράσεις για τα ψηφιακά μέσα ταξινομούνται σε ένα συνεχές από τις τεχνοφοβικές, αρνητικές σε κάθε τεχνολογική εξέλιξη —δαιμονοποιούνται και ως «εργαλεία του Διαβόλου», ως τις τεχνολαγνικές, που τα παρουσιάζουν σαν πανάκεια. Θα φανεί στο τέλος σε ποιο από τα δύο άκρα τοποθετούμαστε.

Η τεχνολογία και η ψαλτική τέχνη

Γενικές παρατηρήσεις

Ιστορικά η ψαλτική τέχνη πάντα ενσωμάτωνε την τεχνολογία της εποχής, όπως μαρτυρούν τα χιλιάδες αποθησαυρισμένα στα αρχαία μουσικά χειρόγραφα. Η τυπογραφία έδωσε τη δυνατότητα εμφάνισης νέων «εργαλείων», όπως Αναστασιματάρια, Δοξαστάρια, Ανθολογίες, Πανδέκτες, Θεωρητικά βιβλία.

Το ραδιόφωνο βοήθησε να ακουστεί στα πέρατα της γης η «ψαλτική φωνή» με τη ζωντανή ραδιοφωνική μετάδοση ιερών ακολουθιών ή ψαλτικών γεγονότων. Η τηλεόραση έδωσε νέες διαστάσεις.

Εφαρμογές - Παραδείγματα

«Ιστορικά»

Οι ραγδαίοι ρυθμοί ανάπτυξης της τεχνολογίας σύντομα απαρχαιώνουν τις «νέες» εφευρέσεις κάθε εποχής: το μαγνητόφωνο με τις μπομπίνες («καρούλια»), το κασετόφωνο ως φορητά μέσα καταγραφής του ψαλτικού ήχου (ο δίσκος βινυλίου απαιτούσε συνθήκες εγγραφής σε studio) εκτοπίστηκαν γρήγορα από το cd και το φλασάκι.

Και στη γραπτή μορφή της εκκλησιαστικής μουσικής επενδύθηκε νωρίς η νεότερη τεχνολογία, όπως το φωτοτυπικό μηχάνημα, με αναπαραγωγή αναρίθμητων κειμένων για μαθήματα, χορωδίες, αναλόγια.

Σύγχρονα

Τα ψηφιακά μέσα τα άλλαξαν όλα στην επικοινωνία με προεξάρχον το Διαδίκτυο, ενώ λειτουργεί ομογενοποιητικά, κάνει και το αντίθετο: διευκολύνει και ενθαρρύνει και τη διαφορετικότητα και της τοπικότητα.

Α. Έχει διαμορφώσει έναν ιδιαίτερο τύπο επικοινωνίας με το email, το chat, το facebook, το twitter κ.λπ. Συνεπικουρεί και η βελτίωση του «υλισμικού», του hardware: η φορητότητα και η ευκολία στη χρήση των μέσων αποθήκευσης και καταγραφής ήχου και εικόνας εξασφαλίζει την εσαεί διατήρηση και αναπαραγωγή του εκτελούμενου μουσικού κειμένου. Ιδού, λοιπόν, ένας μικρός κατάλογος ψηφιακών δυνατοτήτων για έναν ψάλτη:

α) (Θεματικοί ιστότοποι και ηλεκτρονικές πύλες): όλο και περισσότεροι σήμερα αναζητούν στον απέραντο χώρο του διαδικτύου έναν «δικό τους» χώρο, για να συναντηθούν με ανθρώπους με τους οποίους μοιράζονται τα ίδια ενδιαφέροντα, ιδέες ή ανησυχίες. Οι ψαλτικές πύλες προσφέρουν έναν χώρο όπου θα βρει κάποιος ό,τι τον ενδιαφέρει ή τον απασχολεί: α) forum με συντονιστές και κανόνες για διαχείριση συζητήσεων, ειδήσεις και ανακοινώσεις, β) απόψεις για τη θεωρία και πράξη της ψαλτικής, γ) ηχογραφήσεις ψαλτών ή ψαλτικών γεγονότων, δ) μουσικά κείμενα: έντυπα, χειρόγραφα, φυλλάδια (ειδικών ή σπάνιων) ακολουθιών, ε) θέματα τυπικού, υμνολογίας και ψαλτικής τάξης, στ) βιβλιοπαρουσιάσεις και βιβλιοκριτικές, ζ) θέματα τεχνολογίας και ψαλτικής, η) ζητήματα διδασκαλίας της ψαλτικής, κ.λπ.

Αξιοποιούνται όλα τα πλεονεκτήματα της ψηφιακής τεχνολογίας —κυρίως η πολυτροπικότητα: λόγος με πολυτροπική έκφραση (έντονα, πλάγια, μεγαλύτερα ή μικρότερα γράμματα, πολλές γραμματοσειρές, εύκολη εναλλαγή χρώματος και πολλά άλλα), αλλά ταυτόχρονα (ανα)παραγωγή εικόνας, βίντεο και ήχου.

Μια μουσικολογική - ψαλτική συζήτηση, π.χ.: *Περί αναγραφής και εκτέλεσης των μελωδικών έλξεων* (<https://goo.gl/sCZqhc>), ένα μόνο «νήμα» της ενότητας: *Διαστήματα και Μελωδικές Έλξεις* (<https://goo.gl/88UQ4h>), της θεματικής *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής* (<https://goo.gl/78qs7s>) σε μια διαδικτυακή πύλη (<http://analogion.com/forum/index.php>), συγκεντρώνει, όπως δείχνουν οι αριθμοί: 498 θέσεις, ερωτήσεις, απαντήσεις, ανταπαντήσεις και σχολιασμοί, τα οποία «είδαν» 94.362 επισκέπτες του συγκεκριμένου «νήματος» (σημερινά δεδομένα).

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον, όμως, έχει ο τρόπος της συζήτησης: υπάρχουν απόψεις και ισχυρισμοί, αντίκρουσή τους με εμπειρικά αλλά και θεωρητικά επιχειρήματα·

κατατίθενται αποσπάσματα από θεωρητικά βιβλία —μερικά από αυτά δυσεύρετα (κι εδώ η τεχνολογία του .pdf), από χειρόγραφα θεωρητικά, αλλά και εκτελέσεις για την υποστήριξη των ισχυρισμών επιβεβαιώνοντας την προφορικότητα της ψαλτικής παράδοσης και την ποικιλία: π.χ. «αγιορείτικο» ή πιο συγκεκριμένα «καρεώτικο» ύφος, «πατριαρχικό» ή «αθηναϊκό» ύφος κ.λπ. Δυσκολεύομαι πραγματικά να φανταστώ πώς θα μπορούσαν να γίνουν όλα αυτά αλλιώς.

β) (Βιβλιοθήκες μουσικών εντύπων). Μπορεί να βρει κανείς πλέον ψηφιοποιημένα όλα τα μουσικά βιβλία, μερικά από αυτά σπανιότατα, για να μελετήσει την ιστορία της μουσικής μας. Τα ψηφιοποιημένα μουσικά κείμενα αποθηκεύονται και ανταλλάσσονται πολύ εύκολα. Η τεχνολογία αυτή μας κάνει πιο «δοτικούς»: είναι χαρακτηριστικό και το ρήμα που χρησιμοποιείται (share = μοιράζομαι, *κοινωνώ*, αν προτιμάτε)· «μοιραζόμαστε» αυτό που έχουμε χωρίς να το στερούμαστε.

γ. (Προσωπικού χαρακτήρα βοήθεια). Η συγκρότηση μιας πλούσιας μουσικής βιβλιοθήκης είναι απαραίτητη για έναν ψάλτη, παλιότερα και δαπανηρό και ίσως ανέφικτο, κυρίως για τα αποκαλούμενα «κλασικά» ή «παλιά» βιβλία. Τώρα δωρεάν! Κι επειδή «*το βιβλίο θα γοητεύει πάντα τον άνθρωπο*», η τεχνολογία (π.χ. Espresso book Machine) ανατυπώνει σπάνια ή εξαντλημένα βιβλία κατά παραγγελία.

Για το αναλόγιο η ψηφιακή τεχνολογία (και εδώ τα .pdf...) επιτρέπει τη συγκρότηση μιας εξ ολοκλήρου ψηφιακής βιβλιοθήκης, με ξεχωριστούς φακέλους (Εσπερινός, Όρθρος, Θεία Λειτουργία, το Μηνολόγιο, το Τριώδιο), και υποφακέλους, π.χ. Ανοιξαντάρια, Καταβασίες, Δοξολογίες, Χερουβικά, κάθε μεγάλη γιορτή του Μηνολογίου. Ως προς το ποιοτικό μέρος η επιλογή ανάλογη των μουσικών προτιμήσεων («κλασικά» ή νεότερων συνθετών), τα αργά ή πιο σύντομα, βαθμός δυσκολίας στην εκτέλεση, μια βιβλιοθήκη ακριβώς «στα μέτρα» του καθενός.

Εδώ έρχεται να συνδράμει και η φορητότητα των ψηφιακών συσκευών: ένα tablet ή ένα smart phone συνδεδεμένα σε ένα cloud internet διευκολύνει να έχει κανείς μαζί του όπου γης όλη τη μουσική βιβλιοθήκη, αλλά και μη μουσικά κείμενα, π.χ. Απόστολος ή Τυπική Διάταξις.

Επικρατήσει μια ακόμα φιλότιμη προσπάθεια κάποιων να ετοιμάζουν πλήρεις ακολουθίες συγκεντρώνοντας σε ένα αρχείο όλα τα μουσικά κομμάτια. Έτσι έχει κανείς στο tablet του σε .pdf μια έτοιμη ακολουθία της Κυριακής ή εορτής. Στο θέμα αυτό, όμως, θα επανέλθω.

Καθώς η ψαλτική τέχνη είναι κατεξοχήν προφορική, είναι πολύ σημαντικό ο ψάλτης να έχει πολλά ακούσματα. Μου έλεγε γνωστός πρωτοψάλτης ότι τον έστειλε ο

δάσκαλός του σε γνωστό χαρισματούχο ψάλτη, για να του «διαβάσει» μια από τις πολύ δύσκολες αργές δοξολογίες. Στο θέμα αυτό και πάλι η πολυτροπικότητα μπορεί να συνδράμει αποφασιστικά: ακούγοντας μια μουσική εκτέλεση στο YouTube κανείς παρακολουθεί ταυτόχρονα να ρολάρει μπροστά του το μουσικό κείμενο, κάτι σαν μια μέθοδος άνευ (φυσικού) διδασκάλου; Δείτε το αυτό σε ανθρώπους μακριά από φυσικούς δασκάλους, όπως π.χ. στη Διασπορά.

Συμπερασματικά, για την ώρα, η τεχνολογική πρόοδος είναι στην υπηρεσία μας ως «καταναλωτών» των μουσικών προϊόντων.

Β. Το Διαδίκτυο έχει δώσει «βήμα επικοινωνίας» σε όσους δύσκολα θα μπορούσαν να το έχουν, χωρίς να απαιτείται πρόσβαση σε εκδοτικό οίκο ή στούντιο εγγραφής και παραγωγής δίσκων. Σε κάθε υπολογιστή μπορεί να εγκατασταθεί εύκολα ένα πρόγραμμα σύνθεσης κειμένων βυζαντινής μουσικής και μέσω του Διαδικτύου να διαδοθεί, ώστε η ψαλτική και οι ψάλτες να βρίσκουν στη Νέα Τεχνολογία τον καλύτερό τους σύμμαχο.

Αλλά και η εντελώς ιδιαίτερη προσωπική έκφραση και επικοινωνία είναι πλέον δυνατή και πολύ εύκολη με το facebook, το twitter και το blog, για να εκφράσει κανείς τις απόψεις του ή να επικοινωνήσει και να ανταλλάξει υλικό με όποιους επιλέγει ή τον επιλέγουν. Στο Διαδίκτυο δεν υπάρχει κανείς έλεγχος από κανέναν προς κανέναν, δεν υπάρχουν αυτοί που πρέπει να δώσουν την έγκρισή τους για τη δημοσίευση ενός κειμένου. Έτσι η ποικιλομορφία της έκφρασης είναι ο κανόνας.

Έτσι συναντάμε όλο και περισσότερους χώρους προσωπικής έκφρασης ψαλτών ή συλλόγων ψαλτών, μέσω των οποίων δημοσιοποιούν τις προσωπικές τους μουσικές απόψεις ή συνθέσεις καθώς και ηχογραφημένα / μαγνητοσκοπημένα δείγματά τους, οργανώνουν αφιερώματα για τον δάσκαλό τους —κάτι σαν αφιερωματικούς τόμους— ή κάποιον παλιότερο σπουδαίο συνθέτη (π.χ. Κουκουζέλη ή Πέτρο Λαμπαδάριο), αναρτούν στο προσωπικό τους κανάλι στο YouTube δουλειά τους. Βέβαια με την «έκθεσή» τους αυτή προκαλούν και τις ανάλογες αντιδράσεις και σχόλια, ώστε με την ιδιότυπη αυτή «δημοκρατία» του αχανούς και άναρχου χώρου του Διαδικτύου, όπου λειτουργεί πλήρως το μοντέλο bottom up, όλοι μπορούν να ακούν και να παρακολουθούν όλους, με αναγκαστικό αποτέλεσμα την προσπάθεια βελτίωσης και τον έλεγχο της «αυθεντίας», αφού το κοινό είναι αυτό που τελικώς αξιολογεί και «ανεβάζει» τη δημοτικότητα διαμορφώνοντας τις «τάσεις».

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι η τεχνολογία και η ψαλτική τέχνη είναι σύμμαχοι; Ασφαλώς, αλλά υπάρχουν κάποιοι αστερίσκοι, στους οποίους θα αναφερθώ στη συνέχεια.

Ενστάσεις - Πραγματικοί κίνδυνοι - Ποιμαντικές λύσεις

Και τα ψηφιακά προϊόντα, όπως κάθε ανθρώπινο προϊόν, έχουν περισσότερες από μια πλευρές. Συνοψίζω κάποιες αρνητικές για το θέμα της ψαλτικής:

α. Ένας πολυάριθμος χορός στο αναλόγιο είναι η επιθυμία κάθε (πρωτο)ψάλτη, χωρίς να είναι τις περισσότερες φορές εφικτό· ακόμα και κάποιος που απλώς θα «κρατάει το ίσον» είναι ενίοτε δυσεύρετος. Η τεχνολογία κι αυτόν μπορεί να τον αντικαταστήσει με τον *μηχανικό ισοκράτη!* Δικαιούμαστε, όμως, να εισαγάγουμε ένα μηχανήμα για την υποστήριξη της ιεροπραξίας μέσα στον ναό, όσο κι αν ο μηχανικός ισοκράτης δίνει με το πάτημα των πλήκτρων το κατάλληλο ισοκράτημα αναπαράγοντας μαγνητοφωνημένες ανθρώπινες φωνές; Κι αν η επίκληση της απουσίας χορού ιεροψαλτών ή της εξοικονόμησης χρημάτων οδηγήσει στην πλήρη εκμηχάνιση της θείας λατρείας με την αντικατάσταση του ψάλτη —στην αρχή, μήπως και του ιερέα αργότερα;— από ένα μηχανήμα, πόσο μακριά χρονικά θα είναι η μέρα που θα έχουμε ψαλμωδία χωρίς ψάλτες και αναλόγια ή θεία λειτουργία χωρίς ιερείς; Εδώ η απάντηση πρέπει να είναι θεολογική/ποιμαντική και απολύτως σαφής.

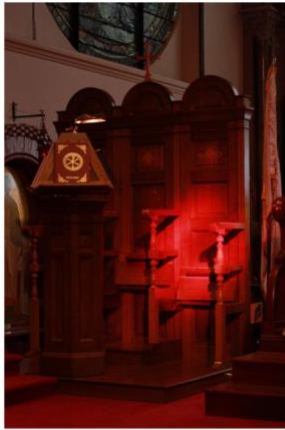
β. Φιλότιμη χαρακτήρισα την προσπάθεια κάποιων να διαθέτουν σε .pdf έτοιμες για ψάλσιμο ακολουθίες. Όμως η πλήρης κατάργηση όλων των βιβλίων και η αντικατάστασή τους από ένα .pdf, το οποίο μάλιστα ετοιμάζει κάποιος άλλος, δημιουργεί για τον ψάλτη μια σχέση απόλυτης εξάρτησης, καθώς του δίνεται σχεδόν μασημένη τροφή κι έτσι δε θα μάθει ποτέ ή θα ξεχάσει την τυπική διάταξη των ακολουθιών. Το πιο σοβαρό όμως είναι ότι η μουσική [προετοιμασία μιας ακολουθίας](#) φέρει την προσωπική σφραγίδα του δημιουργού της: εκείνος αποφασίζει ποιο δοξαστικό, δοξολογία ή χερουβικό θα ψάλει, επιλογή την οποία ο χρήστης της ακολουθεί ως «τυφλοσούρητη», πράγμα που τον καθιστά «μαθητή» αυτού που του ετοιμάζει τις ακολουθίες, αφού υποκύπτει σε έναν ιδιότυπο «πολιτιστικό ιμπεριαλισμό».

Υπάρχουν ασφαλώς και πιο ανοιχτές λύσεις, [έτοιμες ακολουθίες](#) και σε μορφή .pdf αλλά και σε επεξεργάσιμη μορφή (.doc), με βιβλιογραφικές παραπομπές στα βιβλία από τα οποία αντλούνται τα προτεινόμενα μουσικά κομμάτια, αρκετές εναλλακτικές

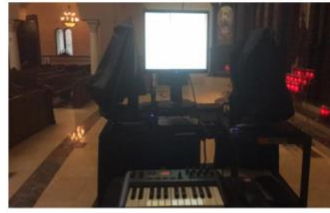
επιλογές, ώστε ο ψάλτης να μπορεί να διαλέξει ό,τι του ταιριάζει ή τον εξυπηρετεί, και πλήρης βιβλιογραφία: μια πλουραλιστική —άλλος θα την έλεγε και δημοκρατική— πρόταση σοβαρή, επιστημονική και καθόλου καθοδηγητική.

γ. Και για την προσωπική μουσική έκφραση υπάρχουν αστερίσκοι. Το Διαδίκτυο είναι ένας χώρος χαοτικός, χωρίς αρχηγό αλλά και άναρχος ταυτόχρονα. Η δημοσιοποίηση των πάντων από τους πάντες είναι πολύ εύκολη, με αποτέλεσμα αναρίθμητες αναρτήσεις, εύκολο πλαγιαρισμό (αντιγραφή) και οικειοποίηση πνευματικής περιουσίας άλλων, γεγονός που απαιτεί πολύ μεγάλη προσοχή στο ποιον εμπιστεύεται κάποιος, γιατί οι κακοτοπιές είναι πολλές: όσο περισσότερη πληροφορία τόσο περισσότερος «θόρυβος». Και καθώς οι «τάσεις» που διαμορφώνονται bottom up μπορεί να είναι και «λαϊκιστικές» επιλογές τύπου «σουξέ», οι κίνδυνοι πολλαπλασιάζονται. Εδώ η απάντηση είναι κριτική σκέψη, πολύ ψάξιμο, σύνεση και κριτικός γραμματισμός, για να αποκλείσουμε την πολλή «σαβούρα» που υπάρχει στο Διαδίκτυο και να εντοπίσουμε τα μαργαριτάρια, που πάντα υπάρχουν.

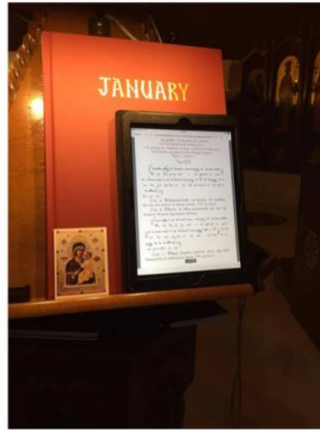
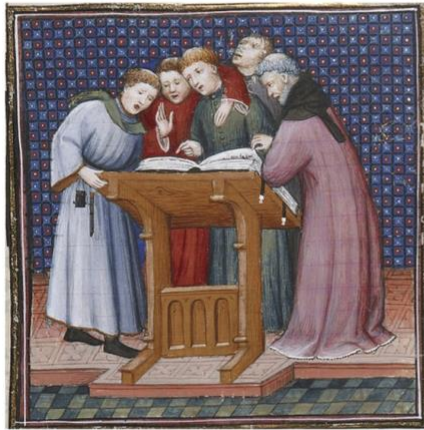
δ. Υπάρχουν, τέλος, και πιο θεολογικές/ ποιμαντικές ενστάσεις, τις οποίες οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε με πολύ σεβασμό και νηφαλιότητα. Θα σταθώ μόνο στη χρήση των tablet, για τα οποία έχω ήδη εκφραστεί πολύ θετικά, και τη μετατροπή του παραδοσιακού αναλογίου σε ψηφιακό. Η σοβαρή ένσταση εδώ συνοψίζεται στη φράση: *«Ένα λειτουργικό βιβλίο είναι ένα ιερό αντικείμενο, ένα iPad όχι»*. Εξάλλου —υποστηρίζεται— η ευκολία πλοήγησης σε ένα tablet έρχεται σε αντίθεση προς την πειθαρχία που απαιτεί το ξεφύλλισμα ενός βιβλίου, εγκεκριμένου μάλιστα από τη Εκκλησία. Χωρίς φυσικά βιβλία —λένε άλλοι— παραδοσιακές καλές πρακτικές, όπως η τοποθέτηση του Τριωδίου μπροστά στην εικόνα του Χριστού, πριν αρχίσει ο Εσπερινός του Τελώνου και του Φαρισαίου, από όπου το παραλαμβάνουν με ευλάβεια οι ιεροψάλτες, γίνονται προβληματικές. Αν μετατραπούν, όμως, τα αναλόγια σε ψηφιακές κονσόλες με σύνδεση σε βάση δεδομένων για τους δύο χορούς των ψαλτών μπροστά στον σολέα και την Ωραία Πύλη ανάμεσα σε βυζαντινές εικόνες και ξυλόγλυπτα τέμπλα, θα τραυματιστεί ανεπανόρθωτα η αισθητική των ναών όπως την ξέρουμε για αιώνες. Παραθέτω ασχολίαστες δύο εύγλωττες εικόνες:

+

=

Υπάρχουν πολλοί αρμοδιότεροι από μένα να δώσουν θεολογικές - ποιμαντικές απαντήσεις στα πιο πάνω ερωτήματα - προβληματισμούς. Εγώ απλώς τα καταθέτω στη συζήτηση και επικαλούμαι κάποιες πρακτικές σε όλη τη Χριστιανοσύνη που δείχνουν ότι έχει αρχίσει να υιοθετείται αυτό το είδος τεχνολογίας με εκκλησιαστική κάλυψη σε ανώτατο επίπεδο: α). Η Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή Αντιοχείας της Βόρειας Αμερικής έχει εκδώσει έναν [ενημερωμένο λειτουργικό οδηγό](#) με ενσωματωμένους υπερσυνδέσμους σε αρχεία .pdf. β) Η [AGES Initiatives](#), μια εκκλησιαστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, έχει ως στόχο τη χρήση τεχνολογίας «για την αποθήκευση, οργάνωση και διανομή ορθόδοξων χριστιανικών λειτουργικών κειμένων και μουσικής για την υποστήριξη της εκπαίδευσης των ιεροψαλτών και για τη διευκόλυνση της ομαλής εκτέλεσης των εκκλησιαστικών καθηκόντων». Το μόντο της ιστοσελίδας τους είναι εύγλωττο: «Απλώς φαντάσου... Καμιά ενορία χωρίς λειτουργικά βιβλία, Κανείς ιεροψάλτης χωρίς μουσική, Κανείς ιεροψάλτης χωρίς δάσκαλο, Κάθε εκκλησιαστική

ακολουθία κατά παραγγελία, Διαθέσιμα όλα για όλους, Πάντα έχετε τα εγκεκριμένα κείμενα, Έχετε πάντα την πιο πρόσφατη έκδοση». γ) στην Ορθόδοξη Εκκλησία του Αγίου Νεκταρίου στην Σαρλότ της Βόρειας Καρολίνας έχουμε την πρώτη πλήρως ηλεκτρονική έκδοχή των ιεροψαλτικών χορών: τα αναλόγια και τα βιβλία έχουν αφαιρεθεί, υπάρχουν καροτσάκια με ηλεκτρονικό υπολογιστή και ηχητικό υλικό στα σημεία του δεξιού και του αριστερού χορού. Μια αντρική και μια γυναικεία χορωδία συγκεντρώνονται γύρω από μεγάλες οθόνες ηλεκτρονικών υπολογιστών, στις οποίες ένα κλικ του ποντικιού τραβά ένα .pdf για κάθε μουσικό κείμενο προς εκτέλεση. δ) Οι πρακτικές και τα εργαλεία υιοθετούνται ήδη και στην Ιεραποστολή, π.χ. η [Αρχιεπισκοπή της Κένυας](#) έχει υιοθετήσει επίσημα τα [AGES](#) ως λειτουργικά της κείμενα.

Εν κατακλείδι

Η συζήτηση για τη σχέση των ψηφιακών μέσων με τη λειτουργική μουσική έχει πολύ μέλλον, με ανοιχτό το ερώτημα ποια είναι η βέλτιστη αντιμετώπισή της. Η γνώμη μου είναι ότι, αν η τεχνολογία χρησιμοποιείται ως υποστηρικτικό εργαλείο που διευκολύνει την επιθυμία του ανθρώπου να υμνήσει τον Θεό και δεν περιορίζει αλλά ενισχύει τη δημιουργικότητά του, είναι ευπρόσδεκτη. Όπως και σε κάθε άλλη εποχή η προσαρμογή μας στις νέες τεχνολογικές συνθήκες και η δημιουργική ενσωμάτωσή τους στη θεία λατρεία θα λειτουργήσει θετικά, με την προϋπόθεση καλής διαχείρισής τους με όρους ποιμαντικής.

Σας ευχαριστώ